

Тетяна Денисова,
науковий співробітник відділу фондів
Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького

НАБЕДРЕНИК ЗІ СЦЕНОЮ “ВОЗНЕСІННЯ ГОСПОДНЄ” 1740-Х РОКІВ МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО ТА ВСІЄЇ РУСИ АТАНАСІЯ АНТОНІЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1729–1746)

Розглянуто іконографію та проведено атрибуцію гаптованого набедренника XVIII ст. зі збірки “Студіон”. На основі технологічних, художньо-стилістичних та геральдичних особливостей предмет віднесено до літургійного облачення митрополита київського та всієї Русі Атанасія Антонія Шептицького. Пам’ятку вперше введено в науковий обіг.

Ключові слова: набедреник, облачення, іконографія, гаптування, герб.

Дослідження українського літургійного гаптування, попри певні напрацювання, досі залишається актуальним. Однією із головних причин такого стану є те, що не всі збережені предмети опубліковані й доступні для мистецтвознавців. У запропонованому матеріалі представляємо маловідому для фахівців гаптовану пам’ятку. Окрім високої мистецької цінності, вона має значне історико-культурне значення – з огляду на те, що пов’язана з ім’ям непересічного греко-католицького церковного діяча – митрополита київського та всієї Русі, єпископа львівського, галицького й кам’янець-подільського Атанасія Антонія Шептицького. На 2011 р. припадає кілька знаменних дат – 325 років від дня народження та 265 років від дня відходу у вічність цього великого архиєрея, який у нелегкі часи близько 20 років очолював Київську митрополію.

Найбільш ґрунтовними розвідками у вивченні українського шитва є праці Тетяни Кари-Васильєвої, з яких остання опублікована у 2000 р.¹

Аналізу гаптованих пам’яток фонду давньої декоративної тканини, які входять до збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ), присвячена низка статей Марії Гелитович². Останнім часом науковці Оксана Гірняк³, Тетяна Денисова⁴, А. Варивода⁵ активніше почали вивчати малознані предмети різноманітного призначення із музейних колекцій, виконані технікою гаптування.

Метою нашої статті є дослідження, атрибуція та впровадження в науковий обіг гаптованого набедренника із фондів “Студіону” (м. Львів). Пам’ятки українського літургійного гаптування є складовою цієї збірки сакрального мистецтва, яка нараховує 5000 предметів⁶. Зокрема, низку гаптованих творів XVIII ст. із колекції було репрезентовано на таких потужних виставкових проєктах, як “Листопадові дні родини Шептицьких” (Львівський музей історії релігії, 2009 р.), “Посвята Митрополитові Андрею” (Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2010 р.). Дослідниками проводиться по-

ступове опрацювання та введення цих пам'яток до наукового обігу. Нещодавно три предмети літургійного шитва 1760–1770-х років із збірки “Студіон”, які належали єпископу львівському, галицькому та кам'янець-подільському (1749–1779), коад'ютору київському (1762–1778), митрополиту київському та всієї Русі (1778–1779) Леву Людовику Шептицькому, були представлені на XV міжнародних Могиллянських читаннях 2010 р.⁷

Об'єктом нашого дослідження став предмет, опублікований у каталозі виставки 2009 р. та записаний у переліку її експонатів як набедренник з гербом Шептицьких, і датований серединою XVIII ст.⁸ (ілюстр. 1).

Набедренник, за о. д-ром Юрієм Федорівим, “це платок у формі ромба, який звисає на праву сторону до коліна”⁹. В основу відправлення богослужіння у храмі та загального вигляду й символіки архиєрейського й ієрейського богослужбового облачення була покладена візантійська традиція. Тому терміни, які використовувалися на українських землях після прийняття християнства, здебільшого запозичені з грецької мови. Для визначення досліджуваного компонента облачення вживалося слово “епігонат” або “епігонатій”, у буквальному перекладі з грецької – наколінник. Згодом, з розвитком літургійної обрядовості, термін “наколінник” починає означати те саме, що “набедренник”¹⁰.

Кожна складова облачення архиєреїв має відповідне богословсько-символічне значення. Святий Іван Кронштадтський одяг священнослужителів трактував як Божу зброю, через яку вони оголошують війну дияволу¹¹. Проте набедренник має свою сакральну символіку, яка невід'ємно пов'язана з його формою. Він уособлює рушник, яким Ісус Христос витирав ноги апостолам. Ще одне значення епігонату закладено у молитві, яка промовляється архиєреєм під час його одягання.

Службник Святительський, виданий в Уневі 1740 р., так подає слова молитви: “ПРЕПОАШИ ОРУЖІЄ ТВОЄ ПО БЕДРЪ ТВОЕМЪ СИЛНЄ”¹². Тобто, у сучасному викладі: “перепояши меч Твій по бедрі Твоїм сильний”¹³. У посланні до ефесян св. апостола Павла сказано: “Візьміть і меча духовного, який є слово Боже” (Еф. 6, 17). Тому набедренник, як уособлення

Рис. 1. Набедренник Вознесіння Господнє. 1740-ві рр. Студіон.

Рис.2. Ікона. Вознесіння Господнє. XVII ст. с.Трудовач, Львівська обл. Студіон.

Рис.3. Набедреник Вознесіння Господнє. Фрагмент. 1740-ві рр. Студіон.

Божої зброї, прикріплювали до пояса під праву руку.

Аналізований набедреник має форму ромба (56 x 53 см). Нами проведено дослідження змін конфігурації епігонату в XIV–XVIII ст. Форму ромба помічаємо на іконах із зображенням архиереїв у повному облаченні приблизно з другої половини XVI ст.¹⁴ Такий вигляд епігонату залишається основним і впродовж наступних віків.

Центральну частину набедреника займає рідкісна однофігурна сцена “Вознесіння Господнього”, яке є одним із великих Господніх празників. Початки історії празника сягають IV ст.¹⁵, коли його святкували разом із Зісланням Святого Духа, пізніше, вже у V ст. він відокремлюється та відзначається на сороковий день після Пасхи¹⁶. В іконографії Вознесіння Христа сформувалося два типи зображень, один з яких поширився більше (взірці такого типу є на ампулах з Монци, VI–VII ст.). Він відтворює Христа в мандорлі, нижче – постать Богородиці, обабіч якої двоє ангелів та дванадцять апостолів¹⁷ (ілюстр. 2). На українських землях одне з найдавніших зображень Вознесіння знаходимо на трьох мініатюрах Київського Псалтиря 1397 р.¹⁸ В іконописі найраніші приклади такого виконання цього сюжету відомі з XV ст. – ікони з Підгородців, Радружа (зберігаються в НМЛ)¹⁹.

Літературним джерелом сцени “Вознесіння Господнього”, закомпонованої на досліджуваному набедренику, є текст Діянь апостолів: “Він угору возноситься став, а хмара забрала Його

сперед їхніх очей” (Дії. 1, 9–11), та Євангеліє від Луки: “І сталося, як Він благословляв їх, то зачав відступати від них, і на небо возноситись” (Лк. 24, 50–52). Представлена на гаптованому набедренику іконографія відображає мистецьку індивідуальність виконавця. У середині XVIII ст. вслід за живописом, графікою, у гаптуванні активніше впроваджуються нове трактування поширених сюжетів²⁰. Воно демонструє відхід від традиційного вирішення сцени у візантійському стилі і побудови її за тенденціями західноєвропейськими, репрезентуючи місцеву інтерпретацію.

Сюжет “Вознесіння Господнє”, який вдало заакцентовано широкою смугою рослинного орнаменту, відзначається високою художньою майстерністю. Всю центральну площину набедреника займає фігура Ісуса Христа, який возноситься на хмарі (ілюстр. 3). Права рука його піднята в жесті благословення, ліва – відведена вбік. Завдяки невимушеній позі з природним рухом розведених рук досягнута динамічність фігури. У шитві майстриною використаний неоднорідний за висотою підклад, який нагадує високорельєфне різьблення. Кардинальні технологічні зміни цього часу у гаптуванні були споріднені із процесами, що відбувалися у різьбленні. Вивчаючи останні, Михайло Драган зауважував, що плоска стилізована різьба, яка була характерною для візантійської традиції, набуває все більшої рельєфності та ажурності²¹. Різновисокий підклад,

Рис. 4. Омофор. Фрагмент. Христос - Добрий пастир. 1742 р. НМЛ.

Рис. 5. Герб Атанасія Шептицького з набедреника. Автор мал. Т. Денисова, 2010 р.

Рис. 6. Сакос владики Атанасія Шептицького. 1742 р.

дозволило досягати більшої психологізації образу. На пам'ятці обличчя та стопи ніг Христа мальовані олійними фарбами на шовку з картонним підстеленням, а руки – на репсі, який є основою набедренника. У малярстві спостерігаються очевидні ознаки пізніших реставраційних та відновлювальних втручань. Свідченням цього також є вузька стрічка із золотистих ниток, нашита по периметру середника та вздовж краю полотнища набедренника. Одяг Ісуса гаптований золотою та срібною сухозліткою, прикріплення якої утворюють зигзагоподібні візерунки та урізноманітнюють великі блискучі площини. Подібний прийом застосований при шитві німба золотою сухозліткою та хмари, для якої використана скань – голубий шовк із срібною ниткою.

По контуру набедренник облямовано стилізованим рослинним візерунком із золотої сухозлітки. Вишукані примхливі галузки із невеличкими листочками, динамічно переплітаючись, утворюють багато декоровану широку смугу орнаменту. Вона виступає головним чинником формотворення, який організовує всю композицію. Вздовж краю епігонат прикрашено тороками. Пам'ятка ілюструє тенденцію до посилення декоративності цього виду мистецтва першої половини XVIII ст.

За своїми технологічними та художньо-стилістичними особливостями гаптування аналізований набедренник близький до двох сакосів із омофорами (1742 та 1743 рр.) митрополита київського та всієї Русі Атанасія Антонія Шептицького та сакоса 1763 р. єпископа перемишльського Атанасія Шептицького, а також гаптованої справи (1766 р.) Службника із гербом владики Лева Людовика Шептицького, які входять до колекції НМЛ.

Проводячи атрибуцію, датування набедренника “Вознесення Господнє”, ми зауважили, що при зіставленні предметів на особливу увагу заслуговують

застосований вправною гаптаркою, слугує для формоутворення чисельних живописних бганок одягу Христа.

З XVIII ст. обличчя та відкриті частини тіла на гаптованих пам'ятках починають виконувати олійними фарбами. Це новий художній прийом, адже лики зазвичай були шиті “по контуру” на саеті (покривець на чашу, воздух “Оплакування Христа”, друга половина XVII ст. – НМЛ) або вишивалися гладдю шовком (плащаниця з Жиравки, 11 фігур чину Моління із Золочева, XV ст. – НМЛ)²². Застосування олійного живопису до-

омофори 1742 та 1743 рр., які дуже близькі за технологічною та стилістичною манерою. Омофори гаптовані золотою сухозліткою на підкладі з картону і мають фігуративні зображення “Христос – Добрий пастир” та “Непорочне зачаття Богородиці”²³. Важливо також, що зображення на набедренику та омофорах виконані із застосуванням однакових художньо-виражальних засобів у т. ч. зокрема обличчя всіх персонажів мальовані олією на шовку (ілюстр. 4). Отже, можемо припустити, що всі ці пам’ятки походять з одного осередку, місце розташування якого поки що, за браком досліджених джерел, невідоме. Подібність предметів, залучених до атрибуції, дає змогу датувати набедреник “Вознесіння Господне” із збірки “Студіону” 1740-ми роками.

Нижче постаті Ісуса Христа на епігонаті зображено герб, який за наявності низки елементів визначаємо як герб духовної особи. Він виконаний технікою гаптування з використанням золотої та срібної сухозлітки, золотої скані. Посередині щита у вигляді картуша фігурної форми, яка утворена галузками, поданий герб Шептиці (ілюстр. 5). Цей родинний герб складається із негеральдичних штучних фігур: підкови, хреста, стріли. Вони закомпоновані так: на підкові вміщений рівнораменний хрест; біля лівого боку підкови розташована стріла, спрямована вістрям вгору, дещо навкоси, до лівого кута картуша. На картуші, в його середній частині, зображено двораменний хрест, праворуч нього – жезл, ліворуч – меч. Увінчує геральдичну композицію капелюх з котасами, по шість з кожного боку картуша.

У XVIII ст. здійснювали свою пастирську діяльність чотири особи, які належали до вищого духовенства та використовували родинний герб Шептиці. Це єпископ львівський Варлаам Шептицький (1710–1715), митрополит київський та всієї Русі Атанасій Антоній Шептицький (1729–1746), коад’ютор київський (1762–1778), митрополит київський та всієї Русі (1778–1779) Лев Людовик Шептицький та єпископ перемишльський, сяноцький, самбірський Атанасій Шептицький (1762–1779). Для з’ясування належності герба, вміщеного на описуваному набедренику, нами залучено кілька предметів із зображенням гербів перелічених духовних осіб. Для цього використано: документ 1711 р., з гербовою печаткою єпископа львівського, галицького та кам’янець-подільського Варлаама Шептицького²⁴, сакос митрополита Атанасія Шептицького із гаптованим на ньому гербом, датований 1742 р.²⁵ (ілюстр. 6), матриця гербової печатки, якою скріплювалися документи 1751, 1756 рр. владики Лева Шептицького²⁶, та документ 1775 р. із гербовою печаткою єпископа перемишльського Атанасія Шептицького²⁷. Проведений аналіз показав, що герб на набедренику належить митрополиту київському та всієї Русі Атанасію Антонію Шептицькому.

Таким чином, досліджуваний предмет є високомистецькою пам’яткою, котра ілюструє добрий професійний рівень осередку гаптування, з якого походять, нові технологічні та художньо-виражальні прийоми, об’єднання творчих зусиль гаптувальниць та іконописців, своєрідність іконографічного трактування сюжету. Набедреник “Вознесіння Господне” датуємо 1740-ми роками та пов’язуємо з ім’ям видатного церковного діяча – митрополита київського та всієї Русі Атанасія Антонія Шептицького. Аналіз іконографії представленої пам’ятки, її атрибуція, датування та ідентифікація з особою власника слугує доповненням до дослідження українського літургійного гаптування XVIII ст.

- 1 Кара-Васильєва Т. Шедеври церковного шитва України (XII–XX століття). – К., 2000.
- 2 Гелитович М. Давні гапти Національного музею у Львові // Різдво Христове 2000. – Львів, 2001. – С. 183–188; Її ж. Давня декоративна тканина // Національний музей у Львові. 100 років: Альбом / Ред. О. Біла, А. Забитівська. – К.: Родовід, 2005. – С. 91–101.
- 3 Гірняк О. Парохет юдейський // Вісник Львівського музею історії релігії. – Львів: Логос, 2007. – Ч. 1. – С. 52–53.
- 4 Денисова Т. Герб і вензель владики Лева Шептицького на оправах Службників середини XVIII століття зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2010. – № 7 (12). – С. 184–191.
- 5 Варивода А. Плащаниця Київського митрополита Варлаама Ясинського з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника // Могилянські читання 2009 року: Зб. наук. праць. – К.: Фенікс, 2010. – С. 165–170.
- 6 Українське сакральне мистецтво з колекції “Студіон”. Врятовані від загибелі і забуття / Автор-упорядн. о. д-р Севастіян (Степан) Дмитрух. – Львів: Срібне слово, 2010. – С. 4.
- 7 Денисова Т. Маловідомі пам’ятки українського літургійного гаптування 1760–1770-х років: набедренник “Преображення Господне” та скрижалі “Св. євангеліст Іван”, “Св. євангеліст Матвій” // Могилянські читання 2010 року: Зб. наук. праць (у друці).
- 8 Листопадові дні родини Шептицьких: Каталог виставки, присвяч. 140-й річниці від дня народження Блаженного Климентія Шептицького і 65-й річниці предствлення до вічності Слуги Божого Андрея Шептицького / Куратор виставки ієрм. Севастіян Дмитрух; Упоряд. Р. Бубряк. – [Львів, 2009]. – С. 13.
- 9 Федорів Ю., о. д-р. Пояснення церковних богослужінь і святих тайн: Підручник для школи і дому. – Львів, 2009. – С. 48.
- 10 Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів: Свічадо, 2001. – С. 81.
- 11 Иоанн Кронштадский, св. Мысли о богослужении Православной Церкви. – Тверь, 1991. – С. 21.
- 12 Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ). – Фонд рукописів та стародруків. – Сдк-38. – С. К?В.
- 13 Господи, взиваю до Тебе: Молитовник. – Львів: Свічадо, 2008. – С. 235.
- 14 Денисова Т. Набедренник: богословсько-символічне значення у системі священних шат, еволюція форми та іконографії (на прикладі українського іконопису XIV–XVIII століть) // Апологет. Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: Матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 24–25 листопада 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 89.
- 15 Катрій Ю., о. Пізнай свій обряд. – Львів: Свічадо, 2010. – С. 165.
- 16 Janocha M. Ukraińskie i białoruskie ikony święteczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu. – Warszawa, 2001. – S. 378.

- 17 Іванчо І. Ікона і літургія. – Львів: Свічадо, 2009. – С. 371.
- 18 Вздорнов Г. Исследование о Киевской Псалтыри. – М., 1978. – С. 20.
- 19 Зілінко Р. Іконостас церкви Св. Івана Богослова в Суховолі: Наук. каталог. – Львів, 2008. – С. 102.
- 20 Кара-Васильєва Т. Літургійне шитво України XVII–XVIII ст. – Львів, 1996. – С. 102.
- 21 Драган М. Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. – К., 1970. – С. 69.
- 22 НМЛ. – Фонд давньої декоративної тканини. – Дт-473, Дт-849, Дт-554, Дт-504.
- 23 Гелитович М. Давньоукраїнське мистецтво // Артклас. – 2005. – № 4. – С. 90–93.
- 24 НМЛ. – Фонд рукописів та стародруків. – Ркл-1211.
- 25 НМЛ. – Фонд Давньої декоративної тканини. – Дт-1081.
- 26 НМЛ. – Фонд сфрагістики. – Сф-116.
- 27 НМЛ. – Фонд рукописів та стародруків. – Ркл-1525/1.

SUMMARY

Tetyana Denysova

The Epigonation with a scene of Ascension of Our Lord (1740-th years) of the Metropolitan of Kiev and all Rus' Athanasius Anthonius Sheptytsky (1729–1746)

In the article iconography and attribution of the embroidered Epigonation of the XVIII-th century from Studion collection is considered. With a help of technological, artistic, stylistic and heraldic features, the Epigonation is classified as liturgical vestment of the Metropolitan of Kiev and all Rus' Athanasius Anthonius Sheptytsky. The work of art is introduced for research for the first time.

Key words: epigonation, vestments, iconography, emblem.